

CHRISTOPHER LASCH:

AZ ÁTALAKULÓBAN LEVŐ CSALÁD

(The New York Review of Books, 1980.; „Az USA nyomán”)

A befelé forduló, gyermekközpontú család térhódítása – bizonygatják régóta a szociológusok – a „hagyományosból” a modern társadalomba való átmenet egyik megkülönböztető ismérve. Az elmúlt 20 év során e folyamat lezajlását a társadalomtörténészek bőségesen dokumentálták.

Úgy látszik, hogy a család fejlődése némi eltéréssel mindenütt ugyanazt a mintát követte a nyugati világban. A 19. századra a fiatalok kivívták azt a jogukat, hogy csak minimális családi beavatkozással házasodhassanak. A házasság inkább az egyének, mintsem a családfák ágainak egyesülésévé vált. Célja inkább a társas kapcsolat, mintsem a szülői követelményeknek, elvárásoknak való megfelelés. Később pedig a gyermekkor ártatlanságának és sérülékenységének hangsúlyozása bátorította a gyereknevelés mind erőteljesebb kihangsúlyozását, különös nyomatékot adva a gyermeki fejlődés anyai befolyásolásának.

Hogy minden gyereküknek nyújthassák a nekik immár „járó” előnyöket, a szülők önkéntesen korlátozták számukat. A nagy család átadta helyét a bensőséges, elzárkózó kis háztartási „egységnek”. A „családi otthon kultusza” és a szexuális „munkamegosztás” (amelyet a szexuális „szférák” doktrínájával igazoltak) elvonta ugyan a nőket a munka világától, de egyidejűleg nagyobb hatalmat adott nekik a család fölött. A szaporodás földadatától jóformán mentesült a család tehát a gyereknevelésre és az érzelmi támogatásra összpontosult, és az ehhez nagyon is szükséges „szentélyt” jelentetett a munkapiac személytelen elvei köré szerveződő világban.

Carl Degler elemzése az amerikai családról, a leginkább kiadatlan leveleken és naplókön, orvosi dokumentumokon, följegyzéseken, továbbá más történészek munkáin alapuló *At Odds: Women and the Family in America from the Revolution to the Present* (A nők és a család meghasonlása Amerikában a forradalomtól napjainkig) beleillik ebbe a konvencionális képbe, legföljebb néhány részletkérdésben módosítja azt. Degler fő érvei – eltekintve az összegyűjtött adatok pusztá súlyától, a józan elemzési módtól, amellyel a gyakran már-már lázongást szító kérdéseket tárgyalja – három szempont szerint foglalhatók össze. Sikeresen száll szembe azzal a régebbi nézettel, hogy a viktoriánus korban a nemiséget „a hallgatás összeesküvése” vette körül. Kimutatja, hogy a viktoriánus szexuális erkölcsöt – mi több, magának az otthonnak az ideológiáját, amihez az előbbi kapcsolódott – legalábbis részben maguk a nők alakították ki, és ez nem pusztán leplezetlenül patriarchális világszemléletből eredt, amelynek egyedüli célja, hogy a nők a „helyükön maradjanak”. S annak kimutatásával, hogy a nők tevékeny részt vállaltak a családi élet átforgalmazásában, alaposan megnehezíti, hogy a családot továbbra is a személytelen gazdasági-társadalmi „erők” terében vergődő intézménynek tekintsük.

©1980 NYREV, Inc. (Christopher Lasch)

E fölfogásban „a családi otthon kultusza” semmiképpen sem a nőkre ráerősített megszorítás, mint amilyen a korlátozó nemi erkölcs volt. A 19. századi otthonközpontúság a társas együttélés elvén nyugodott, és – Degler szerint – maguk a nők is hivatkoztak rá, nemcsak „önvédelemből”, hanem sok más követelésük igazolására is. A domesztikum kultusza ugyan a nőket otthonukban tartja, ám egyúttal a család erkölcsi bírójává és érdekeinek védelmezőivé is tette őket.

Ezt az ideológiát kihasználva a nők mind nagyobb önállóságra tettek szert a házasságon belül, továbbá társadalmi kampányokat is indítottak a prostitúció eltörlésére, de legalábbis a „legősibb foglalkozás” társadalmi szentesítésének megvonására, a cselekvőképesség korhatárának fölemelésére, az alkoholfogyasztás korlátozására és általában a férfiak erőszakossága és a részükről való szexuális molesztálás elleni megoltalmazásukra. „Könyvemnek egyik gondolatmenete az” – írja Degler –, „hogy akkor érthetjük meg legjobban a családjintézmény történetét, ha fölismerjük: alapjául a nők szerepének megváltozása szolgált.” Ebben az óvatos megfogalmazásban elsikkad az a sokkal többet ígérő tétel, hogy a nők ténylegesen átalakították a családot a saját céljaikért folytatott küzdelem során, az otthonkultusz eredeti rendeltetése ellen fordították, s ezzel megteremtették a modern feminizmus csíráit.

A 19. század történelmének ismerőit nem lepi meg, hogy a feminizmus éppen attól az ideológiától – az „otthonkultusztól” – nyert támogatást, amellyel látszólag szembeszállt. E fejlemény különféle vonatkozásai még feltárandók; ám Degler könyve – egyszerűen azért, mert együtt tárgyalja a domesztikumot a feminizmussal – első pillantásra azzal kecsesget, hogy hozzájárul az e két jelenség közötti dialektikus összefüggések kiderítéséhez. Annál sajnálatosabb, hogy Degler a feminizmust, sőt, bizonyos fokig magát az „otthonkultuszt” is zavarosan és ellentmondásosan találja. S bár a szerző központi tétele – az, hogy a nők „meghasonlottak” a családdal – korántsem konfliktusmentes, mégis gyakran hangsúlyozza „a férj és feleség közti közelséget, kölcsönhatásukat”. Ha viszont az egyetértés és együttműködés volt az általános, akkor aligha magyarázható a 19. századi nők (akár a feministák, akár az antifeministák) antagonisztikus viszonya a férfiakhoz. Degler ezután elidőz annál a kérdésnél, hogy vajon a születések számának csökkenése az asszonyok „győzelmét” jelenti-e a férjek fölött, vagy épp ellenkezőleg, a „szoros társas kapcsolat” diadala. Mindez a következetesség mintaképének is tekinthető a feminizmusról adott elemzéseihez képest. Egyrésztől ugyanis azt állítja, hogy a 19. századi nők reformtörekvései közül egyedül a szavazati jogért folytatott harc veszélyeztette a szexuális „szférák” doktrínáját. A feministák „semmiféle kísérletet sem tettek arra, hogy elérjék a mozgalmuk célkitűzései és a hagyományos családfogalom közti ellentmondást”. Sajnálatos módon a nők többsége nem volt még hajlandó „a tradicionális családnak, és benne az asszony szerepének” lényegi módosítására, s az ő ellenállásuk – sokkal inkább, mint a férfiaké – hosszú évtizedekkel halasztotta el a női választójog törvénybe iktatását. Másrészt Degler úgy érvel, hogy a női választójog egyáltalán „nem rombolta szét a családot” és így az antifeminista félelmek alaptalanoknak bizonyultak. Sőt, nagy kár szerinte, hogy a feministák nem „tették jobban próbára” a családot. Azt akarták, hogy a nők egyenlően vehessenek részt a politikai életben és a munkapiacon, de nem voltak készek belátni: ez a platform nem egyeztethető össze a „hagyományos” családdal, amely teljes mértékben megkövetelte, hogy az asszonyok „egész munkaidős” feleségek és anyák legyenek. Ahelyett, hogy szembenéztek volna ezzel az ellentmondással, a feministák inkább fel-

adták azt a nézetüket, mely szerint a nők választójoga „jelképesen kifejezi egyéniségüket, valamint azt a szükségletüket is, hogy politikai véleményüket egyénekként és egyéniségekként nyilvánítsák” és pusztán arra a jóval konzervatívabb indokolásra hivatkoztak, hogy a nők, mint az erkölcs letéteményesei „sajátosan járulhatnak hozzá a társadalomhoz”. Ha a nők megkapják a szavazati jogot – állították – megszüntetnék az alkohol- és a leánykereskedelmet, fölszámolnák a politikai korrupciót és előmozdítanák a „társadalom háztartásának” munkáját.

E tézisek közül némelyiket Degler saját bizonyító anyaga is megcáfolja. Miután kimutatja, hogy nagyon sok középosztálybeli nő – akik a legkevésbé sem tekintették magukat feministának – számos vonatkozásban tagadta a tradicionális családmódellet az 1830-as évektől kezdve, nem folyadhat ahhoz az érvehhez, hogy ugyanezek az asszonyok elleneztek a női választójogot, mert az „kihívást jelentett” a „hagyományos” család számára. A női választójog alapos elemzésének híján (ilyen analízis mindmáig várat magára) megalapozottnak látszik az a föltevés, hogy a legtöbb nő jól ismerte föl: a választójog csak vajmi kevésbé szolgálná közvetlen és valódi érdekeiket, akár a patriarchális tekintély maradványai ellen küzdő középosztálybeli nőket, akár a munkásasszonyokét, a kizsákmányolt társadalmi osztály tagjait. Az utóbbiak nem az egyenlő jogok elvont tételét kívánták, hanem a gyárakban dolgozó nők érdekeinek védelmét. A mezőgazdaságban robotoló nőknek ebben az időben, amikor életkörülményeik rohamosan romlottak, kisebb gondjuk is nagyobb volt a választójognál. (Figyelemre méltó, hogy a *Populista Párt (Néppárt)*, amelyhez számos politikailag tevékeny nő is tartozott, elutasította a női szavazati jog követelésének jóváhagyását 1892-ben, mégpedig nem azért, mert a radikális nőknek a családról vallott felfogása konzervatív volt – ahogyan azt Degler fölteszi –, hanem mert ők valószínűleg belátták, hogy a feminizmus a középosztálybeli nők önkifejezésének kibontakoztatását szolgáló mozgalom, és csupán vajmi keveset kínál azoknak a nőknek, akiket a nincstelenség sokkal kézzelfoghatóbb réme fenyegetett.

Ha viszont a feminizmus nem jelentett veszélyt a fennálló társadalmi-gazdasági rendre nézve, ez nem annak volt tulajdonítható, hogy a feministák elmulasztották volna „támadni” a családot. Ellenkezőleg: a házasság megreformálása volt a központi (fontosságú) cél: a nők szavazati jogát pusztán eszköznek tartották a két nem közti egyenlőség kivívására. A feministák nemhogy nem vonták kétségbe azt a várakozást, mely szerint a női választójog „kényszerűen megváltoztatja a tradicionális családot”, hanem éppen ezért álltak ki mellette. Mégis, a nők gazdasági függetlenségén alapuló egalitárius család elképzelése – radikalizmusának ellenére – merőben osztályprogram maradt számukra, olyan, amely szorosan kötődött egy feltörő társadalmi osztály világnézetéhez és érdekeihez: a szexuális és társadalmi konfliktusok irányításához – és ez szemükben az amerikai társadalom szerkezetének teljes szétzilálását jelentette volna.)

Véleménye szerint az amerikai progresszizmus – amelynek a feminista mozgalom szervező részét alkotta – „ellenreformációnak” tekintendő. A progresszizmus voltaképpen fölöttébb sikeres kísérlet volt a populizmus, a radikális munkás- és a potenciálisan forradalmi mozgalmak „eltérítésére”, mégpedig a társadalomnak felülről való megreformálásával. A feministák, akár csak a többi „haladó”, nem az individualizmus, hanem a társadalmi „együttműködés” pártján álltak, különösképpen a házasság terén. Úgy akarták ellenőrzésük alatt tartani a szexualitást, a mohóságot, az agressziót és a társadalomra nézve káros többi szenvedélyt, hogy ártalmatlan csatornába

szorítják azokat. William James híres esszéje „a háború erkölcsi ekvivalenséről” kínálkozó példája a progresszivismust és a feminizmust jellemző gondolkodásmódnak. A feministák ráadásul azt is természetesnek vették, hogy a nők eredendően hajlamosabbak az együttműködésre a férfiaknál, és kevésbé hat rájuk a háború, valamint a profitért való versengés „férfias” szelleme. Ezért úgy hitték, hogyha beférkőznek a fontos társadalmi intézményekbe (a kormányzatba, az üzleti életbe, az oktatásba, a szellemi foglalkozásokba), akkor békésebb célok felé terelhetik azokat. A szüfrazsettek „célserűsége” alapuló érvelését azon progresszív általános alapelv partikuláris megnyilvánulásának kell értelmeznünk, mely szerint a „legjobb” embereknek kell a társadalom irányítását a kezükbe venniük, azoknak tehát, akiknek indítékai – úgy mond – önzetlenek, s továbbá rendelkeznek a kellő képzettséggel, fölkészültséggel is.

Mint a többi 19. századi progresszívok, a feministák is korlátlanul hitték a tudományos gyakorlatban. Mind a nemi, mind a társadalmi életet a modern tudomány elvei szerint akarták megszervezni, és csak mélyen megvetették azokat (például a populistákat), akik a politikai cselekvés mércéjének az *átlagember* intelligenciáját tekintették. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy az „átlag”-férfiak és -nők nem siettek a női választójog bevezetésének támogatására. Lehetetlenség helyesen megérteni a családirintézmény múlt századi történetét, hogy ne ismerjük fel „a szexualitás irányításának” szándékát – ez egyébként a degleri érvelés ellentmondásaiból és következtetéseiből is kiviláglik – egy mindenre kiterjedő kampány részeként: az egész társadalmat górcső alá akarták venni. A családi élet érzelmi felerősödése – az új „meghittség”, amelyre Degler és mások csodálatukat vesztegetik – nem az együttműködéshez, hanem a férj és a feleség, a gyermekek és a szülők közti konfliktusok élesedéséhez vezetnek. Mivel Degler elfogadja a „társadalmi feminizmust” és a szüfrazsett-mozgalmat elhatároló konvencionális megkülönböztetést, nem láthatja be, hogy a szexualitás családon belüli ellenőrzését szolgáló erőfeszítések egy töről fakadnak a már említett „progresszív” törekvésekkel: kordában tartani a veszélyes – akár társadalmi, akár nemi – energiákat. Az, hogy a középosztálybeli nők szert tettek az „individualizmusra” és az „önállóságra”, az egy nagyobb, a hivatásos szakértők megdicsőülésére vezető társadalmi és politikai folyamat mozzanata.

Degler figyelmét elkerüli a késő 19. századi Amerika egyik legszembeötlőbb jellegzetessége – a nők és az orvosok közötti szövetség, továbbá ennek ironikus következményei. Ugyanis a családi életben történő, a patriarchális tekintély kárára érvényesülő „szakértelmet” a nők bátorították (vagyis legalábbis üdvözölték) még akkor is, amikor ez már hagyományos kiváltságukat kezdte ki. Örömmel fogadták a bábáknak szülészorvosokkal való felváltását. A terhességnek „betegségként” való újrameghatározása, vagyis az orvosi beavatkozás kívánalma elősegítette a nőknek az „önkéntes anyaságért” vívott harcát, nemcsak anyagi értelemben, a terhesség költségeinek emelésével, hanem az orvosoknak a hálózobába való behatolása „árán” is. Végső fokon azonban a szakemberek nem pusztán a patriarchális tekintélyuralom rovására terjesztették ki hatáskörüket, de a nők „fennhatósága” alá tartozó olyan területekre is, mint a szülés, a gyereknevelés és a családi háztartás költségvetése. Az orvosok, pszichiáterek, szociális gondozók, gyermeknevelési és más szakértők „lemosolyogták” az anyai ösztönt, a háziszereket, a nemzedékek gyakorlatából leszűrt jótanácsokat, és azt állították, hogy a nők hagyományos tapasztalatkincsét a tudományos eredményeken alapuló olyan új eljárásokkal kell helyettesíteni, amelyek nyújtására csak a kellő szakképzettséggel ren-

delkezők alkalmasak. Amikor tehát a nők szövetségre léptek e „hivatásos szolgáltatókkal”, megerősítették ugyan családon belüli helyzetüket, ám ezzel újfajta függőségbe kerültek, a fogyasztónak a piactól és a szakszolgáltatóktól való függőségébe. S nemcsak szükségleteiknek a kielégítése, hanem azoknak meghatározása terén is.

A Policing of Families (kb. *Családi rendfenntartás*) c. könyvében Jacques Donzelot egyetért Deglerrel az otthonkultusz (az amerikai szaknyelvben meghonosodott kifejezést használva) és a nők emancipációja közti összefüggések értelmezésében. Úgy vélekedik, hogy „a születésszabályozás és a nők 'felszabadítása', ősi társadalmi hivatására, kulturális nagyköveti szerepükre támaszkodva ment végbe”.

Ő azonban azt is látja, amit Degler nem: nevezetesen, hogy a nők kulturális küldetése szorosan kapcsolódott „otthonba zártágukhoz” és egyben igazolta is a tágabb társadalmi befolyásra és a közéletben való részvételre irányuló követeléseiket. Ez bizonyos mértékig az orvosok szándékos „műve” volt; a feleségeket és az anyákat a medicina befolyásának eszközeivé igyekeztek tenni – valósággal „gyarmatosítani” akarták a családot. Következésképp Donzelot elveti a családirányítást az azt a jónak interpretációját, amelyet azok a történészek kínálnak, akik a múlt századi családirányítás fő elemei közé a meghittség fokozódását, az ún. „társ-házasságok” elterjedését, a nemiség iránti felvilágosultabb beállítottságot és a gyerekek új jellegű méltánylását sorolják.

A középosztályi családi életének „privatizálódása” Philippe Ariès és az őt követő angol és amerikai történészek szerint – ugyanabban az időben kezdett bekövetkezni, amikor más hatások is nyitottabbá tették a családot az orvosi felügyelet és irányítás számára. Donzelot tanulmánya a legelsőkhöz tartozik, amelyek a fejlődés mindkét megnyilvánulásának igazságot szolgáltatnak – azaz egyrészt a magánélet újfajta értékelésének, másrészt pedig a modern állam – úgyszólván – „gyámhatósági” funkciójának.

A családtörténetnek az utolsó 20 esztendőben hagyományossá vált értelmezése nemcsak szem elől téveszti a jószándékú reformok (például a magánélet ésszerűsítésének) fonák következményeit, de nem vesz tudomást azokról az antagonisztikus társadalmi viszonyokról sem, amelyeknek keretében ezek a reformok testet öltöttek. A polgári „otthonkultusz” önmagát egyrészt a szabados életmódú arisztokráciával, másrészt pedig az alsóbb osztályok „erkölcstelenségével” szemben fogalmazta meg. A „régirendszerben” az állam talpköveté a család – pontosabban a tulajdonöröklést szabályozó házassági kötelékek rendszere – alkotta. A 19. századi emberbarátok azzal az indokkal elleneztek a régi berendezkedést, hogy a házassági választásoknak inkább eugenetikai, mint gazdasági szempontok alapján kell történniök. Azt állították, hogy a nők régmódi nevelése nem az anyaságra, hanem a szexuális vonzás, csábítás művészetére készítette fel őket. (Fölfogásukban a „régirendszer” házasságai azzal, hogy a nőt mérőben csak díszként, a házassági „csereüzletek” tárgyaként kezelte, mindkét nemet bátorította az erkölcstelen életmódra. Állandósította a nem egyenlő mértékkel mérő nemi erkölcsöt, az általa ösztönzött szexuális kilengéseket álszent módon elítélte a nők esetében, míg bocsánatosnak tartotta azokat a férfiaknál. Ez kedvezett a nemzet egészségét károsító prostitúció és a nemi betegségek elterjedésének. Röviden, a házassági csereüzletek szisztémája megrontotta a szexualitást és magát a házasságot is úgy, hogy alárendelte azokat az olyan önző céloknak, mint a család gazdasági és dinasztikus törekvései.)

Mivel a konvencionális házasság filantróp kritikája ugyanazokat a vonatkozó

kat vette célba, mint a romantikus szerelem apostolai, a gyerekek jogainak szószólói, a nevelési reformerek és a feministák, könnyen megfélelkezhetünk a házassági reform mögött rejlő higiéniai törekvésekről és az orvosi tekintély kiterjesztésének szándékáról. Az orvosok a család gyengébb nembeli tagjaival kötöttek szövetséget a patriarchális hatalommal szemben, a medicina új erkölcsiségének ügynökeivé téve őket. (Az „orvos és anya kiváltságos társulásában” azonban az utóbbi maradt az alárendelt partner. Ahogy Donzelot vagy inkább a fordítója megfogalmazza: „Az orvos előír, az anya végrehajt”.)

A múlt század végén tehát a család „a külső hatások ellen elszigetelt üvegházzá” vált, ám ugyanakkor szigorú orvosi felügyeletet gyakoroltak fölötté. A gyerekek függetlenedtek a szülő ellenőrzésétől, viszont mind inkább az állam ellenőrzése alá kerültek. „A családi patriarchátust csak az állam patriarchális tekintélyének térnyerése árán szüntethették meg”.

Donzelot kimutatja, hogy e szövetség felbomlása a szegények „domesztikálásával” párosulva következett be. A 19. század elején az orvosok és a közhivatalnokok azt kezdték hangoztatni, hogy a szegények közti vadházasságok, a törvénytelen gyerekek, a vérfertőzés és a nemi erkölcstelenség más megnyilvánulási formái az alsóbb osztályokat a krónikus demoralizálódás állapotába sodorják, és megakadályozzák, hogy azok iparkodó munkások legyenek, függővé téve őket a közadakozástól. A családi életmód rendezettségének ösztönzésével a reformerek azt remélték, hogy a nincstelenség „józanok” és „önellátók” lesznek. S megint az történt, hogy megpróbálták kijátszani a felelőséget a férje ellen úgy, hogy a nőket az otthon erkölcsi döntőbíráivá igyekeztek emelni. Donzelot szavaival élve a családon alapuló kormányzatot a család által való kormányzással helyettesítették.

E reformok aláásták „a megannyi, a nemzedékek közti kapcsolatokat lehetővé tevő enklávé”. A szülő-gyermek kapcsolat az állam hatáskörébe került az iskolák, a szociális gondozást végző szervek, és a fiataikorúak bíróságainak tevékenysége révén. Ez az apparátus – hangoztatja Donzelot – „kedvezett a családtagok közti bizalmatlanság” légkörében; továbbá elmosta a gyermek és a bíróság közti kapcsolat konfliktus jellegét, olyan helyzetet teremtve, amelyben a család jogai attól függték, hogy milyen mértékben hajlandó együttműködni a végrehajtó hatalom gépezetével. A fiataikorúak bíróságai büntetés helyett megelőzést, ítélet helyett felügyeletet alkalmaztak. A fiataikorúak vétségeit az egészségtelen családi környezet tüneteinek fogták föl, és ez igazolta az „emberi kapcsolatok szakértőinek” a családi moralitás terén végzett környezettanulmányait, módot adott rá, hogy szükség esetén a gyerekeket eltávolítsák az otthonukból, s megkövetelve, hogy a családot betartsák a társadalmi higiénia új elveit.

Azok a szülők, akik közbeavatkozásra kérték a rendőrséget, a szociális gondozókat, ezt abban a reményben tették, hogy a külső beavatkozás megerősíti tekintélyüket a vásott gyerek fölött; azt tapasztalták azonban, hogy a gyerek valamely hivatalos szerv hatáskörébe került. „A szülők várta figyelmeztetés helyett a bíró az esettanulmányba való betekintés után ’nevelési segítség’ mellett dönt, amelynek a célja egészen más: a fiatakorút a gyámhatósági komplex alá rendeli, és ez annak a családi fennhatóságtól való elszakadására, a társadalmi fennhatóság alá történő áthelyezésére vezet... azért, nehogy ’megfertőzze’ testvéreit, és hogy szüleinek lehetőségük nyíljon a fiatalabb, még romlatlan gyermekeknek szentelni magukat.”

A fiataikorúak bíróságainak létrehívói természetesen humanitárius indokokat

hoztak föl. Arra hivatkoztak, hogy e bíróságok a fiatalok érdekeinek védelmezői, a család szökvevényei. „Ez azonban hamis kép” – írja Donzelot –, „mert az alapvető okok sokkal kevésbé ’demokratikusak’.” A családba való emberbaráti beavatkozás – folytatja – valójában „szándékosan depolitizáló stratégia”; végső fokon az osztálykonfliktusoktól való félelem váltotta ki, s tulajdonképpen a nincstelenek ellenőrzését, a szocialista agitáció ellensúlyozását és a politikai eljárásokat adminisztratív procedúrákká átalakító általános tendencia részét képezte. A reformerek a családi élet új módját mind az „alacsonyabb” osztályokat a jótékonyágnak és a „nemesség kötelez” könyörületességének kiszolgáltató régi paternalizmus, mind a szocializmus alternatívájaként tervezték meg, a higiénikus és a politikai megfontolásoktól „elválaszthatatlannak” tálalva azt.

Donzelot szerint csak úgy érthetjük meg a „társas kapcsolatokon” alapuló modern család megkülönböztető jellegét, ha azt az ipari társadalom gondjait – különösen a munkásmegmozdulásokat – a korlátlan hatalmú és tekintélyelvű állam létrehozása nélkül ellensúlyozni akaró liberális megoldási módozatnak vesszük. Franciaországban (és másutt is) a liberálisok arra törekedtek, hogy a család a társadalmi rend pillére legyen és hogy a minden változást a családi egység integritása elleni fenyegetésnek interpretáló konzervatív paternalisták, valamint a szülői gondviselést az állammal helyettesíteni kívánó szocialisták között „lavírozzanak”. Végül is úgy kerekedtek ellenlábasaik fölébe, hogy egy „terápiás” államot teremtettek, amely a családot többé-kevésbé sértetlenül hagyta, ám ugyanakkor állandó felügyelet alatt tartotta.

A századunk elején a család körül dúlt viták ma már – annak ellenére, hogy a 70-es években újra fellángoltak – végképp elvültek. Már nem vehetjük komolyan sem az emberi faj öngyilkosságával, a család rövidesen bekövetkező kihalásával riogató vészkiáltásokat, sem a szaporodás totális állami irányításának utópiáját. A nyugati modern család sem nem patriarchális, sem nem „szocialista”, hanem – Donzelot jellemzésével – „haladó, liberális család”, amelyet „a tanácsadók és pszichológusok válaszos serege” lát el, akik „nem kényszerítenek senkit sem a családi életre”, viszont nem is kívánják „szétrombolni” azt.

A terápia diadala – hogy Philip *Rieff* kifejezését kölcsönözzük – a liberális államnak új, közvetett irányítási rendszert nyújtott, amely megőrizte az egyéni kezdeményezés látszatát, sőt, annak néhány formáját is a családi és a gazdasági életben egyaránt a szakértő felügyelet szélesebb struktúráján belül. Az, amit Donzelot pszichoanalitikus nézőpontnak nevez – de amit jobban tükröz a mind a behaviorista, mind a humanisztikus pszichológiában megnyilvánuló, ám a pszichoanalízissel, mint olyannal, valójában vajmi kevés rokonságot mutató „kapcsolatteremtési láz” – új erkölcsiséget ad; ez „mindent okol általában, de semmit sem konkrétan”. A terápiás apparátus a családot nem az állam közvetlen beavatkozásának, hanem áttételes „társadalmi irányításának” veti alá. Meghagyja „a család referenciakeretét, amely nélkül a ’birtokló individualizmusnak’ nincsenek funkcionális lehetőségei”, ugyanakkor árgus szemekkel figyeli az elemi család patológikus zavarait, hogy megszabadítsa annak tagjait a túlzott érzelmi igények támasztásától. Vagyis a családintézmény „mindig ’jogos’ elméletben és mindig gyanús a gyakorlatban”.

Az Egyesült Államokból folyó jelenlegi vitában továbbra is elavult érveket hoznak fel. Az 50-es évek óta a baloldal ismételtlen elítéli a családeshemény új-jáeledését, mintha csak a „társas”, „fejlődési”, vagy „pszichiatrikus” család modern

kultusza a patriarchális tekintélyuralom teljes szigorúságában való visszatéréssel lenne egyenértékű. A jobboldal viszont a terápiás irányítás elterjedésében többek között az államhatalmi befolyás elharapózásának fenyegetését véli fölfedezni. Az e közvetett beavatkozás mechanizmusának, ennek a házasságra és a fiatalok szocializációjára gyakorolt hatásának megértésére irányuló erőfeszítéseket elfedi a régi és túlhaladott vita a „családintézmény jövőjéről”. A jobboldal a család ideológiai megvédelmezésé-
ként üdvözli az efajta vizsgálatokat, míg a baloldal elveti őket, mivel a patriarchális hatalom újjáélesztését célzó kísérleteknek tartja, a szociális szolgáltatások szakemberei pedig igyekeznek azokat fölhasználni soha véget nem érő hadjáratukban a hatékonyabb „családpolitikáért”.

Carl Degler könyve tehát annak a kiagyalt és értelmetlen kérdésnek tárgyalásával zárul, hogy vajon a családra vár-e egyáltalán jövő. Ennek az üres szócséplésnek a változatlan népszerűsége jó példa arra, hogy miként irányul a közfigyelem a „családra” ahelyett, hogy a férfiak és nők, a szülők és a gyermekek közti viszony módosuló jellege kerülne a középpontba. Degler meglovagolja a jól ismert okfejtést, mely szerint az újravezényesedések magas rátája, az, hogy a gyerekek mind több időt töltenek odahaza, továbbá, hogy nagyjából állandó szinten van a gyermeket akaró nők arányszáma (a születések csökkenésének és a válások emelkedésének dacára) bizonyítja a család „velünk marad”.

Azonban a család túlélése nem az alapvető kérdés, hiszen ez az intézmény történetének konvencionális értelmezéséből fakad. A hagyományos interpretáció – ahogy Donzelot hangsúlyozza – „a család válságát a morális, a pszichológiai és pszichoanalitikai fejlődés eredményének, a révükön való megoldás krízisének” tekinti. Az a lényegre törőbb nézet, amely „a tanácsadás genealógiájára” helyezi a hangsúlyt, nem igazolja sem a jobb-, sem a baloldal álláspontját, és még kevésbé a kettejük között közvetíteni kívánó pszichiátriai apparátusét. Ez a fölfogásmód nyomon követi a patriarchális tekintély leáldozását és a terápiai autoritás fölemelkedését, tehát kidomborítja annak a nézetnek tarthatatlanságát, mely szerint az előbbi fölélesztését célzó törekvésekről volna szó.

A családtörténet eme megközelítése kihúzza a talajt azoknak a lába alól is, akik „a család válságából” kivezető azonnali kiút megtalálását sürgetik. Donzelot nem hajlandó semmiféle „építő” javaslatra, hiszen az egyet jelentene azon téves történelmi szemlélet elfogadásával, amelyből a gyakorlati cselekvés igénye ered. Ugyanis mi történik akkor – teszi fel invitálóan a kérdést –,

„ha kétségbe vonjuk e követelés kiindulópontjait, ha a modern család megjelenését és a 'pszi'-előtagú névvel rendelkező szervezetek elterjedését egyetlen folyamatra vesszük, mégpedig olyanra, amely politikailag a legkevésbé sem ártatlan? Ahelyett, hogy hagyánánk elcsábítani magunkat a családi életben és az a körül kialakult nyilvánvaló ártalmak orvoslásának kutatására, kérdezzük inkább ezt: a család válsága a 'pszi'-szervezetek elburjánzásával *együtt* vajon miféle probléma megoldására szolgál?”

Az erre adandó válasz immár világos. A kérdés – amelynek megoldása az elmúlt két évszázad társadalmi képzelőerejének nagy részét igénybe vette – a hitelét veszített patriarchális tekintélyt egy új, majdhogy az állam mindenre kiterjedő hatalmával egyértelmű társadalmi elvvel váltja föl. Ám ez a nem a kényszerre, a tekintélyelvűségre,

de a manipulálásra alapozó irányítás a maga módján ugyancsak veszélyt jelent azokra a demokratikus intézményekre, amelyeknek megőrzésére tulajdonképpen hivatott. A társadalmi ellenőrzés terápiás módozatai újfajta függőségeket hoznak létre, és gátolják a politikai életben való részvételt. Ezzel leegyszerűsítik ugyan a társadalmi magatartás bizonyos problémáit, viszont mind nehezebbé teszik a vezető politikusok dolgát, hogy azok megnyerjék a közvélemény támogatását, ha a szükség így kívánja. Abban a társadalomban, ahol a demokratizmus csupán formális, az emberek csak olyan ügy érdekében lesznek hajlandók áldozatokat hozni, amelynek megfogalmazásában maguk is hallatták hangjukat. Mindazok pedig, akiket aggaszt a „család jövője”, jobban tennék, ha megfogadnák Donzelot tanácsát és semmi közösséget sem vállalnának a nemzeti családpolitika meghatározását célzó hivatalos erőfeszítésekkel. Magának a családnak kell kialakítania saját politikáját, hogy az államhatalom képviselői megmaradjanak a kaptafájuknál.